

Prispevek k nadaljnjemu osvetljevanju korespondence dr. Henrika Tume: pisma Josipu Dolganu¹

NEVA MAKUC

🏠 ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

✉ neva.makuc@zrc-sazu.si

Izvleček: Namen pričujočega prispevka je pripomoči k nadaljnjemu osvetljevanju korespondence dr. Henrika Tume. Obravnava namreč dopisovanje Henrika Tume z učiteljem Josipom Dolganom (1886–1965).

Ključne besede: Henrik Tuma, Josip Dolgan, korespondenca, Primorska, primorski učitelji

Namen prispevka je, pa čeprav v skromni meri, pripomoči k nadaljnjemu osvetljevanju pomena korespondence politika, kulturnega delavca in odvetnika dr. Henrika Tume, ki je s svojim delovanjem zaznamoval goriško politično življenje na koncu 19. in na začetku 20. stoletja. V prispevku je podana transkripcija korespondence Henrika Tume z učiteljem Josipom Dolganom. Tuma se je zavedal velikega pomena, ki so ga imeli primorski učitelji v nemirnih razmerah med obema vojnama. Nenazadnje je bil na začetku svoje poklicne poti tudi sam učitelj. Omenjena korespondenca je del bogate Tumove zapuščine, ki se hrani na Raziskovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici.² Tuma je bil družbeno in politično zelo

dejaven. Leta 1895 je postal goriški deželni poslanec. Zavzemal se je za izboljšanje položaja Slovencev. Prva svetovna vojna in močno spremenjene politične razmere v povojni Goriški pa so povsem spremenile njegov položaj. Leta 1924 se je bil tako primoran izseliti iz tega prostora (S[imonič] 1936: 125–127; Stroj in 1976: 11–12).

Tumova izselitev je bila tesno povezana z vprašanjem pridobivanja italijanskega državljanstva, o čemer je pisal v več pismih pa tudi v svojih spominih (Tuma 1994; Tuma 1997: 400–401).³ Ko je moral naposled, po skoraj pol stoletnem bivanju na Primorskem, zapustiti Gorico, je v *Goriški straži* objavil prispevek z naslovom *V slovo!*, datiran v Gorici 24. avgust 1924. Zapisal je: »Bolest mi stiska srce, ko zapuščam Goriško in dobro slovensko ljudstvo [...]« (Goriška straža 1924: 3–4). Sam sebe je dojemal kot »izgnanca iz Goriškega«. Tako se je opisal v pismu, ki ga je 23. februarja [1925] napisal uredništvu *Goriške straže* (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Kore-

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Toponomastična dediščina Primorske L7-9424* in raziskovalnega programa ARRS-NRU/P6-0052-0618-2017/3. Projekt in program je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² O Tumi je na voljo veliko literature. Odličen poznavalec njegove korespondence je Branko Marušič, ki je v sodelovanju z Evo Holz, Borisom Gombačem, Stanetom Grando in Petro Svoljšak objavil pomemben del te korespondence (Tuma 1994). O Tumovi knjižnici pa je pisala Petra Kolenc, ki jo je tudi uredila: Kolenc 2008; Kolenc 2015.

³ O Tumovih spominih in rokopisnem izročilu: Marušič 1997: 474–478.

spondenca, fasc. Goriška straža): »Tako sem moral zapustiti ljube mi goriške kraje. [...] In vendar sem se moral od tam [s Primorske], proglašen za tujca, in kot tujec sem se vrnil v svoje rodno mesto Ljubljano« (Tuma 1997: 401).

V prispevku obravnavani Tumov korespondent je bil učitelj, ravnatelj in pedagoški delavec Josip Dolgan (1886–1965). Rodil se je v Dolnji Košani, maturiral pa leta 1906 v Ljubljani. Bil je učitelj na Colu, v Brusnicah, na Knežaku, v Studenem, v Postojni in v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Leta 1923 je postal ravnatelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici (Lavrenčič Pahor 1994: 42, 53, 125; Savnik 1977; Tuma 1994: 73). Na Primorskem se je šolstvo močno spremenilo z nastopom fašizma in sprejetjem šolske reforme Giovannija Gentileja oktobra 1923. Slovenščina je bila izgnana iz šolskih klopi, saj je pouk s šolskim letom 1923/1924 lahko potekal le v italijanskem jeziku. Reforma je močno prizadela slovenske učitelje na Primorskem (Marušič 2009: 545; Marušič 2012: 133; Lavrenčič Pahor 1994: 12–59; Stres 1973: 27–29; Okoliš 2009: 90; [Poročilo] 2001: 38–43). Leta 1926 je bil Dolgan premeščen v kraj Cordenons pri Pordenonu (Savnik 1977; Tuma 1994: 73; Lavrenčič Pahor 1994: 42). S tem se je pridružil vrsti slovenskih primorskih učiteljev, ki so bili premeščeni v notranjost Italije.⁴ Zaradi italijanskih namestitvenih dekretov so se namreč določeni primorski Slovenci, zlasti uradniki, učitelji in zaposleni pri železnici, s Primorske odselili v bolj ali manj oddaljene predele italijanske države (Marušič 2002: 7–9). Še istega leta (1926) pa se je Dolgan preselil v Jugoslavijo. Tudi v tem je delil usodo določenih drugih primorskih Slovencev.⁵ Kot je izpostavilo poročilo o slovensko-italijanskih od-

nosih med letoma 1880 in 1956, je bilo izseljevanje slovenskih izobražencev s Primorske v Jugoslavijo tesno povezano »s fašističnim političnim in nacionalnim preganjanjem« ([Poročilo] 2001: 41). Kasneje je Dolgan med drugim služboval v Novi vasi in Blokah, v Planini in Rakeku ter kasneje v Litiji in nazadnje v Ljubljani, kjer je tudi preminil (Tuma 1994: 73; Lavrenčič Pahor 1994: 53; Savnik 1977). Napisal je več prispevkov s področja pedagogike (Savnik 1977).⁶ Bil je namreč zelo dejaven na tem področju; posebno pa se je zavzemal za modernejši razvoj šolstva in za izobraževanje kmečke mladine (Čopič (ur.) 1973: 101; V. 1965: 139–140).

Tumovo pismo Josipu Dolganu z dne 11. julij 1923 se navezuje na Tumovo predavanje o sociologiji, načrtovano leta 1923 v okviru učiteljskega tečaja pri nekdanji Sv. Luciji (Mostu na Soči). Objavljeno je bilo v Tumovih *Pismih* (Tuma 1994: 73–74).⁷ V nadaljevanju pričujočega prispevka pa je objavljenih še šest kopij pisem, ki jih je Tuma poslal Josipu Dolganu. Omenjena pisma izvirajo iz let 1924 in 1925, ko je bil Dolgan učitelj v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Pisma, napisana leta 1924, so, dijo v prelomno leto Tumovega življenja, saj se je moral tega leta izseliti iz Gorice. Iskal je druge kraje, kjer bi si lahko na novo uredil življenje. Na začetku leta 1924 je razmišljal o selitvi v prvi vrsti na Dunaj ali v Prago pa tudi Ljubljano, Zagreb ali Beograd. Pri tem je upošteval delovne možnosti, prihranke in življenjske stroške osemčlanske družine (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Gaberšček Andrej).

⁴ Seznam premeščenih slovenskih učiteljev v Lavrenčič Pahor 1994: 41–52.

⁵ Seznam slovenskih primorskih učiteljev, ki so bili med vojnama premeščeni v notranjost italijanske države in so se kasneje izselili v Jugoslavijo, v Lavrenčič Pahor 1994: 52–57.

⁶ Seznam Dolganovih pomembnejših del v Savnik 1977.

⁷ Ob tem je bilo objavljeno tudi Tumovo pismo organizacijskemu svetu za tečaje Zveze učiteljev (*Comitato organizzatore delle Conferenze della Lega dei maestri*) z istega dne. V slednjem se je Tuma zavzemal za odobritev predavanja, kar je tudi dosegel (Tuma 1994: 73–74). Ohranjeno je tudi Dolganovo sporočilo Tumi o odobritvi predavanja (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, telegram z dne 12. julij 1923).

Prva tri objavljena pisma Josipu Dolganu so bila napisana poleti leta 1924, ko je Tuma že urejal vse potrebno za selitev v Ljubljano. V njih se odraža velik pomen, ki ga je Tuma pripisoval slovenskemu učiteljskemu kadru. Izražena pa je tudi zaskrbljenost, da bo »slovensko ljudstvo na Primorskem« ostalo prepuščeno samo sebi. Zapisal je: *»sedaj pa me žene po svetu italijanska vlada, pač menda le iz bojazni pred – inteligenco.«* Izrazil pa je tudi prepričanje, da bo kljub temu prišla nova generacija, ki se bo borila za slovensko kulturo, ter upanje, da bodo slovenski učitelji ohranjali svoje domoljubje (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Tumovo pismo (kopija) z dne 19. julij 1924).

19. junija 1924 je Dolgan pisal Tumi v zvezi z organizacijo Tumovega predavanja učiteljem, zbranim na tečaju pri Sv. Luciji (Most na Soči). Dolgan je Tumo povabil, naj predava učiteljem, saj je bil prepričan, da je pomembno poznavanje »narodnega gospodarstva« in da je »način Vaših predavanj vsem tako simpatičen« (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganovo pismo z dne 19. junij 1924). Sledi besedilo Tumovega odgovora Dolganu z dne 23. junija 1924 (kopija):

Gorica, dne 23. junija 1924

Viale XXIV Maggio N. 8

Velecenjeni gospod učitelj!

Sem še vedno negotov ali bo mogoče na predavanje ali ne. Prejel sem odlok, s katerim se mi odklanja italijansko državljanstvo, moram toraj skrbeti za preselitev v Ljubljano. Gotovo je sicer, da pred 15. avgustom ne bo mogoča selitev a nadložnega posla utegne biti in priti neutegoma dovolj. Obljuba „pridem če bo le mogoče“ Vam bo premalo. Radi tega bi predlagal, da stavite moje predavanje kot zadnje na dnevni red in ako ne pridem opravičite me pred zboro-

valci. Ako pa svoje posle prej uredim, upam, da pridem parkrat na zborovanje, radi potrebne polemike – posebno z italijanskimi predavatelji.

S pozdravom

Vel .gosp.

učitelj Jos. Dolgan

Trnovo p. Il. Bistrice

Tumovo predavanje naj bi se izvedlo 25. julija 1924 (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganovo pismo z dne 7. julij 1924). Sledi besedilo Tumovega pisma Dolganu z dne 9. julij 1924 (kopija):

Gorica, dne 9. VII. 1924

Velecenjeni gospod učitelj!

Upam, da bom 25. t. m. imel časa priti v Sv. Lucijo ter biti tudi 26. na predavanju. Ustrežete mi, ako mi pošljete spored vseh predavanj z napovedjo predmeta in imena predavatelja. Za debato je pač treba vsacemu, da se nekoliko pripravi in lepa debata je po mojem mnenju več vredna, nego predavanje samo. Često je estetična oblika predavanja tako vplivna, da se ne vidi prave vsebine.

Pričakujè prijaznega poročila

z odličnim spoštovanjem

Vel. g. učitelj

Josip Dovgan,

Trnovo

Dolgan je nato Tumi sporočil natančnejše informacije glede programa predavanj (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 11. julij 1924 in 16. 7. 1924). Tuma mu je odgovoril v pismu z dne 19. julij 1924 (kopija):

Gorica, dne 19. julija 1924
Velečenjeni gospod učitelj!

Upal sem, da bo moč dobiti par dni prostega časa. A meseca avgusta se bo treba izseliti od tu, ker so mi odbili italijansko državljanstvo. Moram toraj likvidirati svoje stvari. K nesreči pa moral takoj odriniti v Abano⁸ za 10 – 14 dni, ker mi je prišel otok v koleno. Je toraj izključeno, da bi mogel le en sam dan v Sv. Lucijo. Zelo rad bi se poslovil od slovenskega primorskega učiteljstva pred odhodom v Jugoslavijo – a taka je moja osoda. Pred 45 leti so me pognali učitelja v Postojni⁹ iz službe Avstriji radi republikantstva, sedaj pa me žene po svetu italijanska vlada, pač menda le iz bojazni pred – inteligenco. Slovensko ljudstvo na Primorskem naj ostane kolikor moč zapušče. No, varajo se gospodje – Pride nov domač naraščaj, ki bo znal voditi boj za narodovo kulturo, upam, da imamo še svojih učiteljev, ki ne puste zatišati iskro ljubezni do rodne grude.

Pozdravite prav srčno zbrane gg. učiteljice in učitelje, kakor mi je iskreno žal, da se ne morem posloviti z živo besedo.

Udani
Vel. g. učitelj
Josip Dolgan
Trnovo

V letu 1924 Tuma ni mogel izvesti predavanja, zato ga je Dolgan v naslednjem letu vnovič povabil, naj predava pri Sv. Luciji (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganovo pismo z dne 13. maj 1925). Sledi Tumov odgovor z dne 15. maj 1925 (kopija):

15. maja [1925]
Cenjeni gospod
Josip Dolgan
Trnovo pri Il. Bistrici

Na cenj. list od 13. t. m. odgovarjam, da bi drage volje rad prevzel predavanje, a predvsem moram vedeti, kedaj bodi predavanje in ali bo moj prihod in moje predavanje dovoljeno. Ne bojim se sicer radi afere prof. Veberja,¹⁰ a neljubo bi mi bilo razpolagati brezplodno s počitnicami. Z mojim prihomom so tudi združeni stroški za prehod v Italijo in potovanje. Ker sem večinoma premoženja izgubil umanjkanja vojne odškodnine in sem moral pisarno odpreti v Ljubljani na novo, bi tudi ne mogel na predavanje brez plačila potnih stroškov. Potni list stane 220.- Din, vozovnica III. razreda iz Ljubljane do Sv. Lucije je od 100 – 120 Din in ker je zveza jako neugodna, bi se rabilo časa tri dni z dvakratnim prenočevanjem. Stroškov bi bilo torej okoli 600 Din ali ako se tečaj ne spremeni okoli 250 Lir.

Najprej morate dobiti zagotovitev politične oblasti v Tolminu, da dovolijo predavanje. Imam utis, da se me utegnejo oblasti zbat. Tudi predmet "država" je kočljiv posebno po napovedanem programu. Znal se bom držati kolikor mogoče stvarno, a Italijani so silno občutljivi.

Pričakujem torej odgovor in to vsaj do srede junija,
S spoštovanjem

Dolgan je odgovoril, da bodo pokrili Tumove potne stroške za izvedbo njegovega predavanja. Glede dovoljenja oblasti pa je zapisal, da ni povsem gotovo (RP NG, Arhiv dr.

⁸ Znano zdravilišče v bližini Padove.

⁹ Henrik Tuma je bil učitelj v Postojni med letoma 1876 in 1879. O tem je pisal v tudi svojih spominih (Tuma 1997: 66–98).

¹⁰ Najbrž je s tem mišljen filozof France Veber (prim. Tuma 1994: 26, 78, 103; Kermavner, D. 1982).

Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 20. maj 1925). Sledi besedilo Tumovega pisma Dolganu z dne 26. maj 1925 (kopija):

26. maja [192]5
Cenjeni gospod
Dolgan Josip – nadučitelj
Trnovo

Potrujem prejem Vašega cenj. od 20. t. m. Poznam italijanski zakon in vem, da bi zborovanje moralo biti svobodno, a poznam tudi italijansko hipernacionalnost in neodkritosrčnost. Radi mojega odhodnega slovesa iz Goriškega, ki je bilo natisnjeno v Goriški Straži, me ima politična oblast gotovo "na piki". Ni izključeno, da me pusti priti mirno na Sv. Lucijo, ko odstopim pa me odvedejo. Toliko le, da se zaveste vse nesigurnosti mojega predavanja. Sicer pa sami pišite "zanašati se ne moremo prav nič". Sporočite mi torej splošen spored in posebej določite točno dan mojega predavanja, seveda tako, da si lahko določim prosti, potrebni čas za pot na Goriško. Sodne počitnice prično kakor v Beneški Juliji s 15. julijem ter trajajo do 25. avgusta, prej bi pač težko odtod, a ni izključeno, da se dobi teden časa.

*Pričakujè Vašega poročila,
z iskrenim pozdravom*

Dolgan je Tumo še enkrat povabil, naj le poskuša izvesti predavanje (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 6. junij 1925). Sledi Tumov odgovor z dne 8. junij 1925 (kopija):

dne 8. junija [192]5
Gospodu
Josip Dolgan
Trnovo

Pisal sem že ponovno, da sem pripravljen predavati, a da dvomim, da bi me

italijanska oblast pustila na predavanje. Vsekakor prosim, da mi sporočite katere dneve naj bi predaval, ker se moram poprej oprostiti tukajšnih poslov za narečene dneve.

*Prosim toraj točnosti.
S pozdravom*

Naposled pa je Dolgan ugotovil, da je bolje, da se Tumovo predavanje ne izvede, saj je izrazil zaskrbljenost, da bi lahko oblasti prepovedale celoten tečaj (RP NG, Arhiv dr. Henrika Tume, Korespondenca, fasc. Dolgan Josip, Dolganova pisma z dne 26. junij 1925). To nakazuje težke razmere, v katerih so se takrat znašli učitelji. To je bil tudi zadnji ohranjeni korespondenčni stik med Tumo in Dolganom. Naslednje leto je tudi Dolgan zapustil Primorsko, zagnanost za delovanje na področju izobraževanja in šolstva pa ga ni zapustila, saj je postal »eden najbolj aktivnih slovenskih pedagogov« (Savnik 1977).¹¹

VIRI IN LITERATURA

Arhivski vir:

RP NG – Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici, Nova Gorica: Arhiv dr. Henrika Tume.

Objavljeni viri:

Tuma, H. 1924: V slovo! V: *Goriška straža* let. 7, št. 66, 25. 8. 1924, 3–4, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-8BCPGBXB/c08e07d6-8fef-4108-9702-5cdd5184952d/PDF>.

Tuma, H. 1994: *Pisma. Osebnosti in dogodki (1893–1935)*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Trst: Založba Devin.

Tuma, H. 1997: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpoved*. Marušič, Branko (zb. in ur.). Ljubljana: Tuma.

¹¹ Več o Dolganovih prizadevanjih na področju šolstva: Savnik 1977.

Literatura:

Čopič, V. (ur.) 1973: *Sto let ljubljanskega učiteljskega zbornika*. Ljubljana: Gimnazija pedagoške smeri v Ljubljani.

Kermavner, D. 1982: Tuma, Henrik (1858–1935). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi732812/#slovenski-biografski-leksikon> (6. oktober 2020). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*: 13. zv. Trubar - Vodaine. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Kolenc, P. 2008: *Katalog knjižnice dr. Henrika Tume*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, <https://zimk.zrc-sazu.si/eknjiga/Tuma-katalog.pdf>.

Kolenc, P. 2015: Knjižnica dr. Henrika Tume (1858–1935), ena najbolje ohranjenih meščanskih knjižnic na Goriškem = The library of dr. Henrik Tuma (1858–1935) as one of the best preserved private libraries in the Goriška region. V: *Knjižnica: revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti* = *Library: journal for library and information science*, let. 59, št. 3, 63–89, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KGJUPVKF>.

Lavrenčič Pahor, M. 1994: *Primorski učitelji 1914–1941. Prispevek k preučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino.

Marušič, B. 1997: Urednikove dopolnitve dr. Branka Marušiča. V: Tuma, H. *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpoved*. Marušič, Branko (zb. in ur.). Ljubljana: Tuma, 473–486.

Marušič, B. 2002: Primorsko izseljevanje. V: *Primorska srečanja* št. 253–254, 5–10.

Marušič, B. 2009: Pesnik Biagio Marin iz Gradeža in Slovenci. V: *Kronika* let. 54, izredna št., 543–554.

Marušič, B. 2012: *Sosed o sosedu. Prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*. Trst: ZT=EST.

Okoliš, S. 2009: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

[Poročilo] 2001: *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956: poročilo slovensko-italijanske komisije* = *I rapporti italo-sloveni 1880–1956: relazione della commissione storico-culturale italo-slovena* =

Slovene-Italian Relations 1880–1956: report of the Slovene-Italian historical and cultural commission. Kacin Wohinc, Milka; Troha, Nevenka. Negro Marinič, Breda (prev. v angl.). Ljubljana: Nova revija.

Savnik, R. 1977: Dolgan, Josip (1886–1965). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1007540/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (20. september 2020). Izvirna objava v: *Primorski slovenski biografski leksikon*: 4. snopič Čotar - Fogar, 1. knjiga. Uredniški odbor. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

S[imonič], I. 1936: Dr. Henrik Tuma. V: *Etnolog: glasilo Etnografskega muzeja v Ljubljani*, knj. 8/9, 125–127.

Stres, G. 1973: *Ob 250-letnici rojstva Štefana Küzmiča (1723–1779). Goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. 50-letnica Gentilejeve šolske reforme*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Strojin, T. 1976: *Dr. Henrik Tuma. Veliki slovenski alpinist, publicist in politik*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.

V. 1965: Josipu Dolganu v spomin. V: *Sodobna pedagogika* let. 16, št. 3–4, 139–140, <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-PU-E1Z4I0/0b012e18-3dfb-48f6-8cab-353eaccfd0d0/PDF>.